

גדרי שינוי

האגלי טל מגדיר שייך שינוי בין שנעשה בדרך הפעולה ובין שנעשה בתוצאת הפעולה

7. אגלי טל באורים פתיחה אות ג

אך ברורן של דברים הדנה מלאכה כלאחר יד יש בשני אופנים. יש שהמלאכה עצמה בלתי נפעלת כראוי והיא שינוי באיכות הנפעל כענין הנזרע בעציץ שאינו נקוב שלא נזרע כי אורח'י אף שבאיכות הפועל לא ה' שום שינוי.

ויש מלאכה כלאחר יד שהוא שינוי באיכות הפועל לבד ולא באיכות הנפעל כגון הכותב בשמאלו אף שהנפעל דהיינו הכתב נעשה כראוי להיות שאימן את ידיו וכתב אותיות מיושרים כמו אם ה' כתב בימינו (נראה שכוונתו שמתאמן לכתוב היטב ביד שמאל ולא ששולט בטבעיות בשתי ידיו שמסקנת הגמרא להלן לחיוב). וכן המוציא מרשות לרשות כלאחר ידו אף דעצם המלאכה היא בהחפץ המובא לרשות אחרת. ובהחפץ אין שום שינוי ומונח עתה ברשות האחרת כאילו ה' מוציאו כדרכו. רק שיש שינוי באיכות הפועל שלא עשה המלאכה כדרך עשיית מלאכה ההיא: (ובהמשך כתב שלענין שאר איסורים צריך דווקא שינוי באיכות הנפעל ולא מספיק באיכות הפועל)

האג"מ מסתפק אם שייך שינוי במקום שצורת הפעולה לא נוחה לו אבל אין שינוי כלל בתוצאה (אמנם יש להסתפק אם ניתן להוציא מכאן כלל כיון שנדרש לבחור בין חלופות ועוד שלא כתב זאת במירוש ופשוטי הגמרות לא כך כדברי האגלי טל)

8. שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק ד סימן עג

ד. ובדבר רופא ... וצריך לכתוב שם החולה על הנייר שמצורף להכלי שהדם בו כדי שידעו של איזה חולה הוא, ושואל איך יותר טוב אם לכתוב בשינוי בקיצור שאפשר לידע מזה של איזה חולה הוא שצריך לעשות מעשה כתיבה על כל אות ואות. או שיש פס שכתוב בו באותיות בולטות שם החולה, אשר מניחים את הפס תחת נייר ומושכים המכונה ע"ג הנייר, ועי"ז יוצא דיו מהמכונה ומסמן במקום בליטת האותיות שאולי נחשב זה למעשה אחת...

הנה הנראה לע"ד פשוט שכתובה השניה גרוע דהא ג"כ אינו עושה במעשה אחד וגם לא שייך לעשות בשינוי, ואף אם יעשה חותם מיוחד רק מה שמוכרח לכתוב שליכא תיבות יתירות ואיכא עדיפות נגד כתיבה ביד שהוא במעשה אחת, מ"מ אולי לא שייך שינוי דאף כשידחוק בידו השמאלית ובאברים אחרים לא יהיה שום שינוי בהכתיבה שיוצא מזה. אך אולי מאחר שלא נקל לו לעשות הדחיקה בשמאל כבימין הוא נחשב שינוי לעשיית מלאכה.

בדעת תורה הביא בשם מהר"ח אור זרוע ששינוי הוא דווקא בשעת קרות המלאכה ולא יועיל שינוי בפעולה בשלב המקדים שלאחריה נעשית המלאכה כדרכה (וכן לא בשלב המאוחר לפעולה)

9. דעת תורה אורח חיים סימן תקד

עשתו מהר"ח א"ז סי' ל"א... וצ"ע אמאי לא שרינן לרקב קמח בניפוי ראשון ע"י שינוי דדוקא שינוי אגבה דפתורא שרי' ניפוי של קמח שכבר נופה על גבי שולחן אבל לרקב קמח לא מנפה ע"י שינוי לא?

נראה דלא מהני שינוי אלא כשגוף המלאכה נעשית ע"י שינוי כגון ביונק כלאחר יד, אבל במעמיד קדרה בשבת אצל האש כלאחר יד ובשעת בישול אין שום שינוי חייב.

ולפי"ז י"ל דהא דשונן הקמח אגבה דפתורא היינו משום דגוף ההרקדה אין בה שינוי אלא שאחר ההרקדה נופל ע"ג השלחן אבל במרקד ע"י שינוי ממשי במעשה הניפוי י"ל דשרי.

מלאכת מחשבת ב' – שינוי ומקלקל

עשיה בשינוי – מקור הדין

במשנה אדם שהוציא מרשות לרשות שלא כדרך המוצאים פטור

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף צב עמוד א

משנה. המוציא בין בימינו בין בשמאלו, בתוך חיקו או על כתיפיו - חייב, שכן משא בני קהת. כלאחר ידו, ברגלו, בפיו, ובמרפקו, באזנו, ובשערו, ובפונדתו ופיה למטה, בין פונדתו לחלוקו, ובשפת חלוקו, במנעלו, בסנדלו - פטור, שלא הוציא כדרך המוציאין.

היתר עשיה בשינוי לאדם שיש לו עצירות וצריך למשמש בצורו אע"פ שמשו ערות שם ומשנה בצורת העשיה

2. תלמוד בבלי מסכת שבת דף פא עמוד א

אמר רבא: אסור למשמש בצורו בשבת כדרך שממשמש בחול הגלגל לפנות ואינו יכול לפנות, אמרין לקמן בפירקין דממשמש בצורו נקב וטא נפתח, וקא סלקא דעתך דקאמא: ובשבת אסור לממשמש כלל כדרך שממשמש בחול. מתקין לה מר זוטרא: ל'יסתכן? דלמא מר (תמיד כו, ז): עמוד החורז מניא אדם ל'ידי הכרוקו, כלאחר יד ומשני: כלאחר יד - האי כדרך דקאמר רבא - כדרך הממשמש בחול בלא שינוי מקום השבת נימון, אבל כלאחר יד: כגון חורז ל'ידי נשתי אכזעוהו - שפיר דמי.

היתר יניקה לנגוח מבהמה אע"פ שהוא כחולב ומשנה בצורת העשיה

3. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף ס עמוד א

תניא, רבי מרינוס אומר: גונח יונק חלב בשבת. מאי טעמא? יונק - מפרק כלאחר יד, ובמקום צערא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף: הלכה כרבי מרינוס.

היתר להקדיש לצורך מצווה ושלא עליו סכין למרות שמחמר, ומותר כיון שאין דרך טלה לשאת משאוי

4. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף סו עמוד ב

אמר רבי יוחנן: מקדיש אדם את פסחו בשבת וחגיגתו ביום טוב. והלא מחמר שהרי צריך לשאת את סכין השחיטה על הטלה! - מחמר כלאחר יד שאין דרך טלה לשאת משוי.

הותר לפתוח סתימה בנינו בשינוי במקום הפסד

5. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף ס עמוד א

תניא, נחום איש גליא אומר: צינור שעלו בו קשקשין קשים ועשבים שסותמים ומעכבים את קלותו ומימיו יוצאים ומתפשטים לגג וזולפין ל'ית, ממעכן ברגלו בצנעא בשבת ואינו חושש. מאי טעמא? מתקן כלאחר יד הוא ע"י שינוי צנעא, ובמקום פסידא לא גזרו בה רבנן.

תלישת פירות על ידי אבן אינה דרך המלאכה ופטור

6. תלמוד בבלי מסכת שבת דף עג עמוד ב

אמר רב פפא: האי מאן דשדא פיסא לדיקלא זקא פיסת כגניס לקל ואתר תמרי השזי התממים - חייב שתיים, אחת משום תולש ואחת משום מפרק. רב אשי אמר: אין דרך תלישה בכך, ואין דרך פריקה בכך על ידי זיקקה, אלף לא ביד או בכלי, וחולק כלאחר יד הוא, ופטור. (וכתבו הראשונים כאן שהלכה כרב אשי.)

הרב נבנצל כותב ששינוי נחשב דווקא כאשר פחות נח לו לעשות את הפעולה בדרך הזו ואז שייך גם כאשר התוצאה זהה

14. ביצחק יקרא על משנ"ב סימן ש"מ ס"ק כ"ב - הגר"א נבנצל שליט"א

בכל המלאכות אם עשית הפעולה בשמאל פחות נוחה לו חשיב שינוי גם כאשר התוצאה היא זהה לכן הרמת שפופרת טלפון וכדו' שנוח גם ביד שמאל כבימין אינה שינוי.

דוגמאות לשינוי בהדלקה וכיבוי

בארחות שבת כתב לכבות במרפק או בכתף

15. ארחות שבת פרק ל סעיף מד

המדליק את האור על ידי מרפק או על ידי כתף הרי זה שינוי וכן הלוחץ על מקשי הטלפון על ידי המרפק או על ידי קיסם שאוחז בידו הרי זה שינוי. ונפקא מינה בכל זה כאשר בא לעשות את המלאכה לצורך חולה שיש בו סכנה שאם אין הדבר בהול יש לעשותו באופן שאין בו איסור תורה

ולגבי גב האצבע כתב שתלוי במציאות ונראה כוונתו שאם יש סרבול או קושי בעשיה בדרך זו נחשב שינוי ולכן במתג חשמל לא יועיל

16. ארחות שבת חלק ב' פרק כ' הערה קכז

ופעמים שגם לחיצה על הכפתורים של הטלפון בגב האצבע חשיבא ג"כ שינוי אך לגבי לחיצה על מתג החשמל בגב האצבע נראה שאין זה בגדר שינוי

בש"ש"כ הוסיף לכתוב בגדר שינוי בגב היד או מאחורי האצבעות

17. שמירת שבת כהלכתה מבוא פרק א אות י

המכבה את האור בגב היד או במרפק הרי זה "כלאחר - יד" ופטור מהתורה אך אסור מדרבנן.

18. שמירת שבת כהלכתה פרק לב אות סג

אם אפשרי הדבר - ידליק את האור בשינוי, שלא כדרך שעושה בחול, כגון שידליק את מאור החשמל במרפקו, או בגב היד או באחורי האצבעות, ולא ביד.

ומ"מ לבי מגמגם דלא מצינו להתיר בשבת שום מלאכה ע"י שינוי בשבת עכ"ד ויעו"ש עוד בזה.

ובספר ארחות שבת (ל ה' ע"ג) הבין שיש מחלוקת בין מהר"ח אור זרוע לאגלי טל בשינוי שאין לו נפק"מ בנפעל. ונפק"מ להדלקת אור בשבת בשינוי ולענ"ד זה אינו כיון שהזות המתג היא גוף הפעולה ואינו דומה למבשל או מרקד שבהם החמיר מהר"ח א"ו שבהם יש שהות בין זמן השינוי לזמן המלאכה.

אמנם בחוט שני (יו"ט עמ' מה) לעניין שינוי ביו"ט בתבשיל שיכל להעשות מערב יו"ט, החשיב נתינה על האש בשינוי כמועיל. (ויש להסתפק אם גדרי השינוי זהים בזה או ששם נדרש רק היכר ואין ללמוד מזה לגבי שבת)

בארחות שבת הוסיף שעשיה ברגל אינה שינוי כשדרכו בכך

10. ארחות שבת פרק ל' הע' ע"ג

ופשוט דמכשיר שדרך להפעילו על ידי הרגל אין זה נחשב שינוי שהרי כן דרך המכשיר הזה ולכן נהיגה במכונת נחשבת מלאכה כאורחיה אף שההבערה נעשית ע"י לחיצת רגלו על הדוושה וכן רופא שיניים שמפעיל את המכונה על ידי הרגל אין זה שינוי אמנם אם אין זה דבר רגיל הוי שינוי וכגון אם מותקן מתג חשמל שיוכל להדליק ע"י הרגל הרי זו הדלקה בשינוי

עשיה ביד שמאל

מסקנת הגמרא שאדם רגיל שכותב ביד שמאל פטור בשבת ואם מורגל בכתיבה חייב

11. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קג עמוד א

משנה. הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו... חייב.

גמרא. בשלמא אימין ליחייב - משום דדרך כתיבה בכך, אלא אשמאל אמאי? הא אין דרך כתיבה בכך! ... אמר אביי: בשולט בשתי ידיו.

שאר מלאכות שבת ביד שמאל

האליה רבה כתב שהוא הדין מחיקה או סגירת ספר עם אותיות מועיל יד שמאל

12. אליה רבה סימן שמ סעיף קטן יא

כתב בשמאלו או לאחר יד ברגלו בפיו ובמרפקו פטור ע"כ [רמב"ם שם הי"ד], ואפשר דהוא הדין למוחק, לכן נ"ל דטוב לשבר העוגות הנ"ל בשמאלו וכן הספרים

האבני נזר כתב שכל מלאכה שדרך העשיה בשמאל קלה כמו בימין כמו סגירת ספר אינו שינוי

13. שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן רט

נראה לי פשוט דהמוחק בשמאלו חייב כמו המוציא בשמאלו [צב ע"א] וכמו הכותב לר' יוסי דמחייב משום רושם דמפורש בגמרא [קג ע"א] דחייב גם בשמאל. ודוקא הכותב שאינו יכול לכתוב בטוב בשמאל פטור לדידן. אבל רשימה שיכול לעשות בשמאל כמו בימין ודאי חייב. ועל כן גם הכותב חייב משום רושם. הכא נמי מוחק בשמאל.

ולא הוצרכתי לכתבו. אלא מפני שראיתי לאלי רבה [ס"ה ש"מ סוף סעי' ג] בענין פתיחת הספרים וסגירתו שכתוב אותיות על צד הדפין וכן בענין שבירת העוגות. לעשות בשמאל. ולי הדבר תימה דלא מבעיא בפתחה ובשבירת העוגות דמשום מחיקה דין שמאל כמו ימין. אלא אפילו בסגירה דמשום כותב. מכל מקום כתיבה זו דהיינו סגירה יוכל לעשות בשמאל כמו בימין וחייב כמו הוצאה ורשימה לר' יוסי:

מקלקל

מקלקל על מנת לתקן

המשנה מסייגת שמקלקל על מנת לתקן חייב

23. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קה עמוד ב

משנה. הקורע בחמתו, ועל מתו; וכל המקלקלין - פטורין. והמקלקל על מנת לתקן - שיעורו כמתקן.

הרמב"ם מביא דוגמאות נוספות ליסוד זה

24. רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה יח

כל המקלקל על מנת לתקן חייב, כיצד הרי שסתר כדי לבנות במקומו או שמחק כדי לכתוב במקום שמחק או שחפר גומה כדי לבנות בתוכה יסודות וכל כיוצא בזה חייב ושיעורו כשיעור המתקן.

התוספות מסיבירים שמקלקל על מנת לתקן מתחייב דווקא כאשר התיקון שבא לבסוף הוא שיפור גם ביחס למצב הראשוני

25. תוספות מסכת שבת דף קו עמוד א "חויץ מחובל"

וקורע ע"מ לתפור ומוחק ע"מ לכתוב דמחייב לכ"ע אף על גב שבשעת הקלקול אינו בא התיקון היינו משום שהקלקול גורם תיקון יותר טוב לבסוף ותיקון גמור הוא שהרי אינו יכול לעשות התיקון אלא ע"י הקלקול.

נפק"מ ששבירת דלת על מנת לתקנה אסורה מהתורה כשמתחילה היתה צריכה תיקון ומדרבנן כשמתחילה היתה תקינה

26. ארחות שבת פרק ל' סעיף לד

אדם שננעל בחור ואין אפשרות להוציאו אלא על ידי שבירת המנעול יש להבחין בזה בין שני מקרים

א. אם המנעול שבור וגם בימות החול היה שובר על מנת לתקנו הרי שבירה זו נחשבת כסותר על מנת לבנות ואיל זה בגדר מקלקלת

ב. אם המנעול תקין אלא שאבד המפתח ובימות החול היה ממתין עד שיובא לו מפתח אחר ובשבת אין הדבר אפשרי אין שבירת המנעול נחשבת כסותר על מנת לבנות אף שהוא עתיד ליתן מנעול חדש במקום המנעול השבור שהרי אין זה סותר על מנת לבנות טוב יותר מבתחילה.

מקלקל במקום אחד לתקן במקום אחר

כגון: שקורע מעטפה ואפשר לו לקרוא את המכתב

בארחות שבת מסביר שדינה כמלאכה שאינה צריכה לגופה שלרבי שמעון איסורה מדרבנן (וראה בשיעור בענין זה שזהו דרבנן חמור משאר איסורי דרבנן)

27. אורחות שבת פרק ל' סעיף לד

רוב הראשונים סוברים שנידון זה תלוי במחלוקת התנאים בדין מלאכה שאינה צריכה לגופה דלפי רבי שמעון הסובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה צריך התיקון להיות בגוף המלאכה ולא מחוץ לגופה של מלאכה אך אם התיקון הוא מחוץ לגופה של המלאכה אין די בזה להיחשב תיקון ולכן הקריעה של המעטפה נחשבת קלקול ולרבי יהודה המחייב במשאל"ג הרי זה נחשב תיקון אף שהוא מחוץ לגופה של מלאכה

המשנה כותבת שהלכות שבת הן כאלו שיש הלכות מרובות שאין להם בסיס במקרא. הגמ' מסבירה בתירוץ שני שמדובר בדין מלאכת מחשבת

19. תלמוד בבלי מסכת חגיגה דף י עמוד א

משנה... הלכות שבת חגיגות והמעילות - הרי הם כהררים התלוין בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות.

גמ'... הלכות שבת - מיכתב כתיבן! טובא אזהרות כתיבי בשבת, מאי מקלא מועט דקלאמי מתנימין? - לא צריכא, לכדדרי אבא. דאמר רבי אבא: החופר גומא בשבת ואין צריך אלא לעפרה - פטור עליה. - כמאן, כרבי שמעון, דאמר: מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה. -

אפילו תימא לרבי יהודה, התם - מתקן, הכא - מקלקל הוא דפליג עליה, מודה נהך גומא, דאלו התם הקובץ את המת - מתקן הוא ולכן חייב על הוצאתו, והאי חופר גומא - מקלקל הוא את חלו. מאי כהררין התלוין בשערה? מלאכת מחשבת אסרה תורה, ומלאכת מחשבת לא כתיבא.

רש"י מסביר שישוד מלאכת מחשבת לא נמצא בתורה בהלכות שבת אלא במשכן

20. רש"י מסכת חגיגה דף י עמוד ב

מלאכת מחשבת - שהמחשבה חשבה בדעתו ונתכוון לה, וזה לא נתכוון לה לבנין זה - לפיכך פטור, וזהו רמז מועט, דאילו מלאכת מחשבת בשבת לא כתיבא, אלא במשכן הוא דכתיב, ולפי שסמך בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן - אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת.

התוספות כותב שישוד זה שייך בכל המלאכות והחידוש שאפילו נהנה מהעפר מצד הבור שעליו רוצים לחייב הוא נחשב מקלקל ופטור

21. תוספות מסכת חגיגה דף י עמוד א

לכדדרי אבא - ה"ה לשאר מקלקלים דפטורין הוה מצי למימר אלא רבותא קמ"ל דאע"ג דצריך לעפר מיפטר כיון דלא צריך לגומא.

הרמב"ם מביא דוגמאות נוספות למקלקל שפטור

22. רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה יז

כל המקלקלין פטורין, כיצד הרי שחבל בחבירו או בבהמה דרך השחתה וכן אם קרע בגדים או שרפן או שבר כלים דרך השחתה הרי זה פטור, חפר גומה ואינו צריך אלא לעפרה הרי זה מקלקל ופטור אף על פי שעשה מלאכה הואיל וכוונתו לקלקל פטור.

לרמב"ם חייב בחובל דווקא כשצריך לדם אמנם יש חולקים וסוברים שחייב בחובל בכל אופן (תוס' דף קו ד"ה 'חויץ'. רמב"ן דף קו. בעל המאור דף לח. רשב"א ב"ק לד' תני')

מקלקל על מגת להירגע

ראינו במשנה שהקורע בחמתו פטור. בגמרא מובא בשם רבי אבין שאם הקלקול מרגיע את האדם יש כאן תיקון. הגמרא מקשה שיש איסור כעס במעשה הזה.

להבנת רש"י ועוד ראשונים כוונת הגמרא שממילא אין כאן תיקון ונדחים דברי רבי אבין

28. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קה עמוד ב

אמר רבי אבין: האי נמי מתקן הוא, דקעביד נחת רוח ליצרו שמסכן את חמתו. וכהאי גוונא מי שרין? אלמא לאו מתקן הוא, שמלמד ומגיל את ילדו לבל עליו והתניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר משום חילפא בר אגרא, שאמר משום רבי יוחנן בן נורי: המקרע בגדיו בחמתו, והמשבר כליו בחמתו, והמפזר מעותיו בחמתו - יהא בעיניך כעובד עבודה זרה... לא צריכא, דקא עביד למירמא אימתא אינשי ביתיה ר"ן: ומינה דכל היכא דלא עביד משום הכי אלא למענד נחת רוח לילדו בלבד פטור.

☞ וכן הסביר רבנו חננאל, תוספות (לא'), ראב"ד (שבת ה ח)

אמנם הרמב"ם מסביר שדברי רבי אבין להלכה. ודברי הגמרא אינם נפק"מ להלכות שבת אלא לאיסור נפרד של כעס

29. רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה ח

במה דברים אמורים בחובל בבהמה וחיה ועוף וכיוצא בהם, אבל החובל בחבירו אף על פי שנתכוון להזיק חייב מפני נחת רוחו שהרי נתקררה דעתו ושככה חמתו והרי הוא כמתקן, ואף על פי שאינו צריך לדם שהוציא ממנו חייב.

☞ וכן הסביר סמ"ג (לאוין סה), סמ"ק (רפב) ארחות חיים (קצא)